

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
"ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ"
АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНІЙ ІНСТИТУТ**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
"ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ"
АВТОМОБІЛЬНО-ДОРОЖНІЙ ІНСТИТУТ**

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО КУРСУ "СОЦІОЛОГІЯ"**
(для студентів всіх спеціальностей)

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО КУРСУ "СОЦІОЛОГІЯ"**
(для студентів всіх спеціальностей)

Затверджено на
засіданні методичної комісії
спеціальності
"Автомобільні дороги"
Протокол № 3 від "22" листопада 2006 р.

Затверджено на засіданні кафедри
"Суспільні науки"
Протокол № 5
від "17" листопада 2006 р.

Затверджено на
засіданні методичної комісії
спеціальності
"Автомобільний транспорт"
Протокол № 3 від "21" листопада 2006 р.

УДК 316 (071)

Методичні рекомендації до курсу "Соціологія" (для студентів всіх спеціальностей). Укладачі: Н.І. Кравченко, В.П. Лук`яненко. - Горлівка: АДІ Дон НТУ, 2006. – 48 с.

Методичний посібник охоплює базові теми курсу соціології та рекомендації до їх вивчення, що дає студентам можливість набути необхідні знання про суспільство та формувати на цій базі своє соціальне мислення

Укладачі: Кравченко Н.І., ст. викл.
Лук`яненко В.П., ст. викл.

Відповідальний за випуск: Ковальова О.В., доц.
зав. кафедрою "Суспільні науки"

Рецензент: Гордієвський О.А., доц.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Предмет, мета та завдання курсу "Соціологія".....	5
Розділ 1. Робоча навчальна програма з курсу "Соціологія".....	6
1.1 Практичні заняття.....	6
1.2 Самостійна робота.....	7
1.3 Тематика занять.....	9
Розділ 2. Тематика семінарських занять з практичними завданнями, задачами та темами.....	14
Тема 1. Соціологія як наука.....	14
Тема 2. Основні етапи історії соціологічної думки.....	17
Тема 3. Становлення, розвиток соціологічної думки в Україні.....	21
Тема 4. Суспільство як соціальна система.....	25
Тема 5. Соціальні зміни і розвиток суспільства.....	29
Тема 6. Соціальна структура суспільства.....	32
Тема 7. Національно-етнічна структура суспільства.....	35
Тема 8. Соціологія особистості.....	38
Тема 9. Соціальні інститути і організації. Сім`я як соціальний інститут.....	41
Тема 10. Соціологія праці.....	43
Тема 11. Емпіричні соціологічні дослідження: теорія, основні методи.....	45
Література до курсу.....	48

ВСТУП

Соціологія пройшла тривалий та славнозвісний шлях розвитку. Народившись у працях античних філософів про суспільство, вона акумулювала в собі всі кращі досягнення у дослідженнях соціальної проблематики, а на початку 30-40-х років XIX ст. виділилась в автономну науку завдяки працям О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса. В наш час її зростаюча роль у суспільстві зумовлена активною участю у рішенні актуальних соціальних проблем.

Реалізація пріоритетів справжнього гуманізму, прав і свобод громадян у сучасній Україні в умовах поглиблення демократії наполегливо диктує необхідність радикальної перебудови свідомості та поведінки, подолання соціального відчуження та бездуховності шляхом формування і затвердження нових духовних цінностей.

Становлення соціального укладу, який базується на ринковій економіці, телекомунікаціях та комп'ютерних технологіях, посилює соціальне значення людської праці та потребує громадян свідомих з раціональною цілеорієнтацією і розвинутим соціальним мисленням, здатних вірно розуміти процеси і події, які відбуваються в суспільстві, та приймати в них активно-творчу участь.

Вивчення соціології в навчальних закладах - важливий крок в покращенні якості підготовки спеціалістів. Соціологія формує соціологічний світогляд, який є стрижнем духовної структури особистості. Як система переконань і життєвий орієнтир світогляд зумовлює зріз бачення світу, оцінку явищ, подій та процесів, спрямовує і регулює соціальну активність, її зміст, напрямки, характер (егоцентристський, альтероцентристський, соціоцентристський).

ПРЕДМЕТ, МЕТА ТА ЗАВДАННЯ КУРСУ "СОЦІОЛОГІЯ"

Предмет соціології

Соціологія - це наука про суспільство як цілісну соціальну систему, її структуру у єдності соціальних спільнот, соціальних інститутів і суспільних відносин між ними, а також про людину як суспільну істоту. Відповідно вона вивчає суспільство на трьох структурних рівнях:

1) макрорівні як суспільство в цілому через фундаментальні загально-соціологічні теорії, в яких суспільство відображається як ціле з боку найбільш загальних закономірностей, виявляючих себе у всякому суспільстві без вказівок на те, яке воно конкретно (російське, українське, американське тощо);

2) на рівні частково-соціологічних теорій, в яких відображаються підсистеми соціального цілого, конкретні соціальні явища і процеси та закономірності, які ними управляють (соціологія молоді, соціологія освіти, соціологія політики та т. і.);

3) за допомогою прикладної соціології, де суспільство вивчається на поведінковому рівні конкретних індивідів шляхом емпіричних соціологічних досліджень.

Мета і завдання курсу

1. Допомогти студентам засвоїти теоретичні знання про суспільство, його типи, структуру, соціальні механізми та закономірності функціонування і розвитку.

2. Оволодіти основами теорії і методики емпіричних соціологічних досліджень.

3. Засвоїти систему соціологічних категорій для пізнання суспільства: соціальне, соціальна система, соціальні спільноти, соціальні інститути, соціальна структура, соціальні зміни, соціальний розвиток.

4. Сприяти формуванню соціального потенціалу суспільства, тобто соціального мислення і соціологічного світогляду, розвитку ініціативи, компетентності, громадянської позиції.

**РОЗДІЛ 1. РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З КУРСУ
"СОЦІОЛОГІЯ"**

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

№	Найменування теми	Лекції (години)	Практика (години)
1	Соціологія як наука	2	2
2	Основні етапи історії соціологічної думки	1	1
3	Становлення і розвиток соціологічної думки в Україні	2	2
4	Суспільство як соціальна система	1	1
5	Соціальні зміни і розвиток. Основні теорії суспільного розвитку	2	2
6	Соціальна структура суспільства	1	1
7	Національно-етнічна структура суспільства	2	2
8	Соціологія особистості	1	1
9	Соціальні інститути і організації. Сім'я як соціальний інститут	2	2
10	Соціологія праці	1	1
11	Емпіричні соціологічні дослідження: теорія, основні методи	2	2

1.1 Практичні заняття

1. Набути вміння вірно розпізнавати та оцінювати соціальні системи, соціальні інститути, соціальні процеси, ситуації і будувати свою індивідуальну поведінку адекватно їм.

2. Навчитися користуватись системою соціологічних категорій при аналізі соціальних явищ, процесів і ситуацій.

3. Набути навички осмислення і використання основних факторів розвитку особистості і соціальних груп в процесі життєдіяльності з метою самореалізації та самовдосконалення.

4. Навчитися швидко перебудовувати свою індивідуальну поведінку відповідно існуючій соціальній ситуації, соціальним нормам, законам, усій системі соціального контролю.

5. Здобувати навички ефективного соціального управління, соціоінженерної діяльності на основі консенсусу, гнучкості при визначенні пріоритетів.

6. Навчитись користуватися передовими соціальними технологіями для вірного оцінювання соціальних явищ і процесів, вчасного виявлення актуальних соціальних проблем та знаходження найбільш оптимальних шляхів їх компетентного рішення безпосередньо у сфері професійної діяльності.

1.2 Самостійна робота

1. Навчитися самостійно працювати з основною і додатковою навчально-методичною літературою і джерелами з курсу соціології.

2. Вчитися опановувати культуру мислення, тобто вчитися мислити логічно, послідовно, аналітично, виділяти найбільш важливе, суттєве, робити самостійні висновки.

3. Навчитися застосовувати здобуті теоретичні знання соціологічних категорій і законів для самостійного аналізу та оцінки соціальних явищ, подій та процесів, для виявлення актуальних суспільних проблем і знаходження оптимальних шляхів їх вирішення.

4. Набути навички вірно оцінювати свою особистість, свій соціальний статус і ролі та будувати свою індивідуальну поведінку відповідно до соціального статусу, конкретної соціальної ситуації, соціальних норм.

Робота над рефератом

Вивчаючи основну і додаткову літературу з вибраної теми, студенти накопичують і систематизують матеріал, поширюють свій кругозір, збагачують теоретичні знання, здобуті на лекціях і практичних заняттях, і вчать підключати їх до процесу мислення, використовуючи для аналізу соціальних проблем і знаходження шляхів їх рішення.

Працюючи над рефератом, студент має можливість більш глибоко розібратися в суті конкретної соціальної проблеми, висловити свою власну думку відносно шляхів її вирішення. Тим самим студент як майбутній технічний фахівець робить свій особистий внесок у процес власної соціалізації та інтеграції у соціальну систему своєї країни.

Сумлінна робота над рефератом:

1. Активізує процес формування соціального мислення та соціального світогляду;

2. Готує студента до інтеграції в соціальну систему своєї країни;

3. Готує до прийняття компетентних професійних рішень на всіх соціальних рівнях, зокрема у сфері праці, конкретних виробничих колективах, ділянках, бригадах тощо.

Відсутність соціального мислення, свідомої громадянської позиції у особистості - одна з головних причин негативної соціальної орієнтації, дезінтеграції в різних формах.

Тематика рефератів

1. Соціологія як наука. Об'єкт і предмет соціології.

2. Структура і рівні соціології.

3. Місце соціології в системі суспільнознавства.

4. Основні функції соціології.

5. Соціологія як система категорій і законів.
6. Соціологія і соціальні проблеми.
7. Передумови виникнення соціології як науки.
8. Основні етапи історичного розвитку соціології.
9. Соціологічний позитивізм О. Конта.
10. М. Вебер, Е. Дюркгейм, К. Маркс - три грана соціології XIX ст.
11. Органічна теорія суспільства Г. Спенсера.
12. Теорія соціального факту і соціального реалізму в соціології Е. Дюркгейма.
13. Раціональна ("розуміюча") соціологія М. Вебера.
14. Внесок в соціологію К. Маркса.
15. Соціологічна думка в Росії др. пол. XIX - поч. XX ст..
16. Соціологічна думка в Україні.
17. Сучасна західна соціологія XX ст.: етапи розвитку, основні напрямки, характерні риси.
18. Соціологічні погляди П. Сорокіна.
19. Соціальна конфліктологія Р. Дарендорфа.
20. Структурно-функціональний аналіз Т. Парсонса і Р. Мертона.
21. Еволюція поглядів на суспільство, його сутність, типи, тенденції розвитку в історії соціологічної думки.
22. Суспільство: поняття, структура, історичні типи.
23. Суспільство як соціальна система. Типи соціальних систем.
24. Соціальна структура суспільства.
25. Соціальні спільноти, їх класифікація.
26. Суспільні групи як різновиди соціальних спільнот.
27. Молодь як специфічна соціально-демографічна група.
28. Основні соціальні проблеми сучасної молоді.
29. Сучасна соціальна конфліктологія.
30. Етнічні конфлікти і технології їх вирішення.
31. Соціальні інститути.
32. Соціальні організації, їх типи і роль у функціонуванні суспільних відносин.
33. Сім'я як соціальний інститут: проблеми і тенденції.
34. Соціальні проблеми сучасної молодіжної сім'ї, шляхи вирішення.
35. Сім'я, освіта, наука і релігія як базисні соціальні інститути.
36. Соціальна структура і соціальна стратифікація.
37. Проблеми соціальної стратифікації сучасного суспільства.
38. Концепції соціальної структури К. Маркса, М. Вебера, П. Сорокіна.
39. Соціальна структура українського суспільства в умовах ринкових перетворень.
40. Проблеми соціальної нерівності та соціальної справедливості.

41. Соціальна політика та її основні напрями в сучасній Україні.
42. Соціальна сфера суспільного життя і соціальні взаємодії.
43. Маргінали як соціальна група.
44. Соціальні взаємодії, соціальні відносини і соціальний контроль.
45. Соціологія релігії.
46. Соціологія культури.
47. Соціальні зміни та соціальний розвиток.
48. Соціальна адаптація і соціальна мобільність як соціальні процеси.
49. Соціальні відносини як форми прояву соціальних взаємодій, їх різновиди.
50. Основні соціологічні концепції суспільного розвитку.
51. Соціологія індустріалізму. Позитивні та негативні зміни в індустріальному суспільстві.
52. Концепція постіндустріального суспільства. Роль науки і техніки в суспільстві.
53. Теорія інформаційного типу суспільства. Соціальні наслідки комп'ютеризації.
54. Культурологічні концепції суспільства.
55. Категорія прогресу в соціології. Майбутнє суспільства очима соціологів та футурологів.
56. Соціальні наслідки НТР. Людина, суспільство, техніка.
57. Особистість у системі соціальних зв'язків.
58. Основні соціологічні концепції особистості.
59. Соціальний статус і соціальна роль як фактори розвитку соціальної активності особистості.
60. Рольові теорії особистості.
61. Рольові конфлікти та фактори їх подолання.
62. Соціалізація: основні фактори, етапи, механізми.
63. Особистість як суб'єкт суспільних відносин. Проблема соціальної активності особистості.
64. Праця як базовий соціальний процес.
65. Трудовий колектив як соціальна спільнота і соціальний інститут.
66. Соціологічні теорії мотивації трудової поведінки.
67. Соціальні проблеми трудового колективу.
68. Людина як суб'єкт праці. Людський фактор у праці.
69. Сутність, функції та завдання соціологічних досліджень.
70. Основні методи емпіричних соціологічних досліджень.

1.3 Тематика занять

ТЕМА 1. Соціологія як наука.

Предмет соціології та його історичні зміни. Поняття соціального.

Зміст, структура, рівні соціології. Макро- та мікросоціологія. Місце соціології в системі суспільних дисциплін. Теоретична й прикладна соціологія, категорії соціології, її закони, соціальні функції.

ТЕМА 2. Основні етапи історії соціальної думки.

Протосоціологічний етап в становленні соціології. Внесок у соціологію соціальних ідей античності (Платон, Аристотель), середньовіччя (Августин Блаженний, Фома Аквінський), Нового Часу (17-18 ст. Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Утопічний соціалізм Сен-Симона, Ш. Фур'є, Р. Оуена) їх позитивні риси і недоліки.

Класичний період в розвитку світової соціології XIX - поч. XX ст.. Становлення наукової соціології в 40 роки XIX ст.. Позитивізм О. Конта. Розвиток позитивістських ідей в концепціях Г. Спенсера, Г. Тарда. Концепція соціального розвитку реалізму Е. Дюркгейма. Раціональна соціологія М. Вебера (протестантська етика і дух капіталізму). Соціальний дарвінізм Л. Тумпловича. Соціальна теорія К. Маркса. Російська соціологічна думка. Народництво і соціологія (П. Лавров, Т. К. Михайловський та інші). Основні течії в російській соціології (Мечніков Л.І., Е. В. Ковалевський, М.М. Кистеківський та інші). Марксистська традиція в російській соціології (Плеханов Г.В., Ленін В.І.). Неопозитивізм в російській соціології (П. Сорокін та інші). Сучасний (академічний) етап в розвитку соціології (від поч. XX ст. до сьогодення). Неопозитивізм П. Лазарєвельда, теорія еліт Г. Моска, В. Парето, структурно-функціональний аналіз Т. Парсонса і Р. Мертона, конфліктологія Р. Дарендорфа, символічний інтеракціонізм Дж. Міда.

ТЕМА 3. Становлення і розвиток соціологічної думки в Україні.

Теоретичні витоки виникнення української соціології. Зародження соціальної думки в Київській Русі IX-XII ст. (В. Мономах, Д. Галицький, літописець Нестор та ін.).

Розвиток соціальної думки в період XVI-XVII ст. (Ст. Оріховський-Роксолан, Іван Вишенський). Соціально-політична думка Києво-Могилянської академії (Стеф. Яворський, Петро Могила, Феофан Прокопович). Соціально-філософські погляди Г. Сковороди. Просвітницькі ідеї XIII ст. про суспільство і державу (Яков Козальський, В. Капніст, Вас. Каразін та ін.).

Головні проблеми та ідеї суспільно-політичної думки України в XIX - на поч. XX ст.. Кирило-Мефодіївське товариство про державно-політичний устрій (М. Костомаров, Микола Гулак, Вас. Білозірський та ін.).

Ліберально-демократичний напрямок суспільно-політичної думки (М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов та ін.). Революційно-демократичний напрямок соціальної думки (С. Подолінський, Т. Шевченко, І

Франко, Л. Українка та ін.).

Генетична соціологія М. Грушевського. Соціологія державотворення Вяч. Липинського, Богдана Кістяківського. Політична теоретична соціологія Максима Ковалівського.

Розвиток української соціології у XX ст. Проблеми держави, ідеї її соборності та суверенності (В. Винниченко, М. Грушевський, Р. Роздольський, П. Христюк, О. Коцюбинський).

Соціологія радянського періоду та її криза. Основні проблеми сучасної української соціології (В. Андрущенко, Вал. Ворона, Волод. Волович та ін.).

ТЕМА 4. Суспільство як соціальна система.

Суспільство як система соціальних зв'язків, соціальних взаємодій, соціальних відносин. Поняття суспільного життя. Біологічні, географічні, демографічні засади суспільного життя. Ознаки суспільства. Сутність системного підходу до суспільства. Типологія суспільства. Еволюція суспільства. Соціальний прогрес, його форми. Модернізація. Внесок О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса в розробку системного підходу до суспільства.

ТЕМА 5. Соціальні зміни і розвиток. Основні теорії соціального розвитку.

Сутність та види соціальних змін. Поняття соціального процесу. Типи суспільних процесів. Соціальний прогрес як особливий тип суспільного розвитку. Протиріччя та труднощі суспільного розвитку в сучасну епоху.

Сучасне суспільство, його сучасне і майбутнє в соціологічних теоріях. Індустріальне суспільство. Теоретичні концепції і реальні проблеми. Людина, людство і техніка.

Концепція постіндустріального суспільства. Роль науки і техніки. Соціальні наслідки комп'ютеризації.

Культурологічні концепції. Глобалізація соціальних процесів. Глобальні проблеми сучасності очима соціологів.

ТЕМА 6. Соціальна структура суспільства. Соціальна стратифікація.

Соціальні спільноти. Якісна багатоманітність соціальних спільнот. Групові та масові спільноти, соціальна група. Соціальні організації. Соціальні інститути: структура і функції соціальних інститутів, типи, роль у суспільстві. Соціально-класова структура. Соціально-професійна структура. Соціально-територіальна структура. Соціально-демографічна структура. Соціальна ієрархія. Соціальний статус та престиж. Соціальні позиції та соціальна мобільність. Соціальна роль. Проблеми соціальної політики: її суть, суб'єкти. Соці-

альна справедливість та соціальні гарантії в сучасному суспільстві.

ТЕМА 7. Національно-етнічна структура суспільства.

Національно-етнічна структура суспільства як історично складена стійка сукупність етнічних спільнот. Умови формування етнічних спільнот, ознаки.

Національна самостійність, її риси та фактори розвитку. Зростання національної самосвідомості в українському суспільстві з серед. 80-х рр. ХХ ст.

Національні відносини в Україні та перспективи їх розвитку. Нації та націоналізм.

Міжнаціональні конфлікти, суть, причини виникнення, шляхи вирішення. Національних рух в сучасному світі.

ТЕМА 8. Соціологія особистості.

Людина, особистість, індивід, індивідуальність. Теорія людини. Поняття людської природи. Проблема інстинктів. Соціологія особистості. Виховання особистості, соціалізація, індивідуалізація. Потреби, інтереси. Соціальні цінності, норми, настанови, ціннісні орієнтації.

Поняття соціалізації. Феральні люди.

Етапи й агенти, механізми та види соціалізації. Соціальний контроль, соціальні норми. Соціальні санкції. Самоконтроль, зовнішній контроль. Суспільна думка. Девіантна поведінка. Форми девіацій.

ТЕМА 9. Соціальні інститути і організації. Сім'я як соціальний інститут.

Поняття соціального інституту. Структура та механізми функціонування соціальних інститутів. Соціальні інститути як регулятори суспільних відносин. Соціальні інститути і соціальні групи. Ознаки, показники та суперечності процесу інституціоналізації.

Сім'я як соціальний інститут, її функції. Структура сім'ї. Сім'я і шлюб. Конфлікти у сім'ї, шляхи їх подолання.

ТЕМА 10. Соціологія праці.

Праця як специфічні соціальні відносини. Праця, поведінка у праці як соціальний інститут. Мотиваційні теорії трудової поведінки. Трудовий колектив як соціальна спільнота і соціальний інститут. Соціальна адаптація і соціальна мобільність в процесі трудової діяльності.

ТЕМА 11. Теорія та основні методи емпіричних соціологічних досліджень.

Соціологічне дослідження та його компоненти: програма соціологічного дослідження, інструментарій та техніка соціологічного дослідження, вибір даних та їх інтерпретація, пояснення в соціології. Види та типи соціологічних досліджень. Види: емпіричне, прикладне. Типи: пілотажне, польове, лонгitudне, панельне, порівняльне та ін. Методи соціологічних досліджень: методи в соціології, причинний аналіз, якісний та кількісний аналіз, типологізація математичного моделювання. Методи прикладних соціологічних досліджень: інтерв'ювання й анкетування, спостереження та експеримент, контент-аналіз, тестування, біографічний метод, ділова гра.

РОЗДІЛ 2. ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ З ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ, ЗАДАЧАМИ ТА ТЕМАМИ

ТЕМА 1. СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Головна ідея. Соціологія є наука про суспільство в цілому в якісному багатоманітті всіх сторін, явищ та про людину як соціальну істоту.

Мета вивчення теми. Засвоїти особливості об'єкта та предмета соціології, специфіку її, на відміну від інших суспільних наук, участь соціології в рішенні соціальних проблем.

Базові поняття: суспільство, об'єкт, предмет соціології, соціальне, макро- (мікро) соціологія, суспільні відносини, соціальний закон, соціологічні категорії.

Питання до обговорення.

1. Об'єкт і предмет соціології. Соціологічні закони і категорії.
2. Відміна соціології від інших суспільних наук.
3. Структурні рівні соціологічного знання.
4. Основні методи і функції соціології, її місце і роль в суспільстві.

При вивченні першого питання чітко проведіть різницю між об'єктом і предметом соціології та поміркуйте, чому вони не співпадають: в одному і тому ж об'єкті можна виділити цілу низку предметів для цілеспрямованого дослідження [4, С. 106-119; 5, С. 3-6; 6, С.10-12; 9, С. 14-18; 10, С. 5-8; 11, С. 30-40; 12, С. 3-6; 2, С. 21-28].

Поглибити уявлення про специфіку соціології можна через її категорії та закони. Цілком слушно, що оскільки соціологія - не сума фактів, а, наперед, теорія, вона має свою особливу систему законів і категорій.

Перш за все уясніть, що категорії - це основні поняття науки, які відображають універсальні сторони, зв'язки, відносини між соціальними явищами, процесами, індивідами, спільнотами, а потім виявіть зміст категорії "соціальне", на якій базується вся система категорій соціологічної науки. Зверніть увагу на два її значення: широке і вузьке. У широкому значенні соціальне є синонімом суспільного і означає все те, що відбувається у суспільстві на відміну від природи, у вузькому - означає особливу сферу життя суспільства - *соціальну*, існуючу поряд з економічною, політичною, духовною та особливими *соціальними* відносинами між людьми як відносинами рівності - нерівності, панування - підкорення, справедливості - несправедливості. Детальніше можливо прочитати у наступних джерелах [1, С. 90-103; 6, С. 10-18; 10, С. 8-13; 11, С. 59-61].

Специфіку соціальних законів доцільно зв'язати з статистичним ха-

рактером, маючи при цьому на увазі, що соціальні закони - це закони діяльності великої кількості людей і тому необхідність тут проявляє себе не як неминучість, а з відомою долею вірогідності [1, С. 96-103; 6, С. 10-18; 10, С. 8-13].

У другому питанні зробимо порівняльний аналіз на відміну соціології від інших суспільних наук, зокрема від соціальної філософії, тим паче, що соціологія народилась у надрах соціальної філософії ще в античні часи і тільки в 30-40 рр. XIX ст. відокремилась в автономну науку завдяки працям О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса. До того ж і соціальна філософія, і соціологія мають загальний об'єкт дослідження - суспільство. З порівняльного аналізу робимо висновок: соціологія - це узагальнююча наука про суспільство як цілісність та людину як суспільну істоту. В орбіту вивчення тих чи інших конкретних явищ вона втягує весь соціокультурний простір суспільства [3, С. 5-30; 6, С. 10-18; 10, С. 13-116; 11, С. 64-69].

Наступне питання орієнтує на засвоєння структури соціологічного знання, яка охоплює три основних рівня:

- перший вищий - рівень загально-соціологічних фундаментальних теорій, в яких суспільство розглядається з боку загальних закономірностей і найбільш типових рис;

- середній або рівень спеціальних соціальних теорій, які вивчають суспільство з боку конкретних сторін і соціальних спільнот (класи, демографічні групи тощо), соціальних інститутів (сім'я, школа і т. і.), соціальних процесів (дозвілля, праця, виховання).

Розгляданню методів соціології повинен передувати розподіл їх на теоретичні (фундаментальні) і конкретно-наукові. Розібратися в методах емпіричних соціологічних досліджень допоможе численна література [6, С. 10-18; 9, С. 18-24; 10, С. 66-72; 11, С. 50-59, 69-80; 7, С. 115-123; 4, С. 106-119].

Завершити тему доцільно аналізом функцій або ролей, які соціологія виконує в організації суспільства, в консолідації соціальних спільнот і груп. Серед них: теоретико-пізнавальна, описова-інформаційна, культурно-гуманістична, прогностична тощо. Особливу увагу зверніть на світоглядно-ідеологічну функцію, орієнтовану на формування соціального мислення, соціологічного світогляду. Через з'ясування функцій виходимо на питання про місце і роль соціології в житті суспільства та участь у рішенні соціальних проблем [3, С. 5-30; 6, С. 10-18; 9, С. 24-29; 10, С. 72-80; 11, С. 61-64].

Доповіді.

1. Специфіка соціології як науки про суспільство.
2. Місце соціології в системі суспільних наук.
3. Методи соціології, закони і категорії.
4. Соціологія і соціальні проблеми.

5. Роль соціології у формуванні духовності людини.

Задачі.

1. Розглядаючи соціологію як сім'ю наук про суспільство і поведінку людей, назвіть рідних сестер соціології. Обґрунтуйте свій вибір.

2. Якого рівня соціологічні теорії перш за все впливають на соціальне мислення громадян, визначаючи свою позицію щодо суспільства та участі у соціальних процесах.

3. Визначить статус та місце в структурі соціологічного знання теорій, про які П. Штомпка каже, що саме вони дають нам відповіді на земні невідкладні практичні турботи.

4. Якого методу закликає соціологів дотримуватись Е. Дюркгейм, пропонуючи розглядати соціальні явища ізольовано від своїх індивідуальних уявлень? Обґрунтуйте відповідь.

5. Як Ви гадаєте, чому О. Конт називав соціологію "соціальною фізикою"? Відповідь обґрунтуйте.

6. Чи згодні Ви з думкою російського соціолога М.К. Михайловського про включення до результатів соціального дослідження особистих ідеалів та бажань дослідника? Яким повинен бути метод соціології? Аргументуйте.

Література

1. Давидюк Г.П. Социологические законы // Социс. - 2001. - №6. - С. 96-103.
2. Кравченко А.И. Социология: Учебник для вузов. - М. - Е., 1999. - С. 21-39.
3. Круглый стол "Общество и социология на пороге третьего тысячелетия" // Социология: теория, методы, маркетинг. - 1999, №3. - С. 5-30.
4. Лапин Н.И. Предмет и методология социологии // Социс. - 2002. - №8. - С. 106-119.
5. Основы социологии: Хрестоматия. Уч. пособие. - Харьков, 1997. - С. 3-9.
6. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология. - М.: Центр, 2001. - С. 10-18.
7. Руткевич М.Н. О субъективизме в социологии // Социс, 1998. - №12. - С. 115-123.
8. Социологический справочник / Под общей ред. М. Горлача. - К., 1990.
9. Социология: Учебное пособие / Под ред. проф. В.Н. Лавриненко. Второе изд. - М., 2001. - С. 7-29.
10. Социология: Посібник / За ред. проф. Городенка В.Г. - Київ, 1999. - С. 5-16.
11. Тощенко Ж.Т. Социология: Учебное пос. - М., 1999. - С. 30-39, 40-89.
12. Ядов В.А. Размышления о предмете социологии // Социс. - 1990. - №2. - С. 3-16.

ТЕМА 2. ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

Головна ідея. Виникнення соціології на поч. XIX ст. - не випадковість, а закономірний наслідок усього попереднього розвитку соціальних теорій людства. На кожному черговому етапі вона вбирала в себе все краще, що було створено попередниками.

Мета вивчення теми. Засвоїти основні досягнення соціології на різних історичних етапах та навчитися їх вірно оцінювати в світі сьогодення.

Базові поняття: соціальна антропологія, позитивізм, неопозитивізм, психологізм, структурно-функціональний аналіз, "розуміюча" соціологія.

Питання до обговорення.

1. Соціально-політичні та теоретичні передумови виникнення соціології як автономної науки.
2. О. Конт - засновник соціології.
3. Соціологія класичного періоду (XIX - поч. XX ст.) (Е. Дюркгейм, М. Вебер).
4. Характерні риси і напрями соціології XX ст.

Починаючи вивчення теми, треба прийняти до уваги, що соціологія - не випадковий, а цілком закономірний наслідок всього попереднього розвитку суспільства у всіх сферах життя: соціально-економічній, політичній, соціокультурній, духовній. Тобто на початку XIX ст. у передових країнах Європи склалися нові соціальні умови, які буквально вимагали створення нових соціологічних концепцій і розробки шляхів подальшого розвитку суспільства в історичній перспективі.

А потім доцільно перейти до розгляду передумов становлення соціології як науки. Інтенсивний розвиток капіталізму, формування на цій базі нових соціальних сил і відносин між ними та породжені ними соціальні проблеми вимагали нових, відповідно до вимог часу, соціальних теорій.

Розглядаючи духовні передумови, відзначаємо, що на великому історичному шляху багато видатних мислителів зробили суттєвий внесок у формування і розвиток соціальних теорій [3, С. 24-26; 5, С. 29-38; 6, С. 16-26; 8, С. 6-9; 9, С. 6-18].

Тут беремо до уваги перш за все протосоціологічний етап, який охоплює соціально-філософське вчення:

- античності: Платон, Аристотель;
- середньовіччя: Августин Блаженний, Фома Аквінський;
- Нового часу (17-18 ст.): Ніколо Макіавеллі, Т. Гоббса, концепція природного права Дж. Локка, договірна теорія Ж.-Ж. Руссо, концепція поділу влади Ш. Монтеск'є, утопічний соціалізм Сен-Сімона, Ш. Фур'є, Р. Оуена

[1, С. 63-307; 2, С. 10-16; 4; 5, С. 29-83; 6, С. 16-26; 9, С. 33-43].

Треба дати вірну оцінку цим вченням, відзначивши їх позитивні риси і недоліки.

Новий соціальний порядок, індустріалізація, урбанізація, духовні процеси у період історичного визрівання громадянського суспільства найбільш радикально виявилися у післяреволюційній Франції. Тому цілком слушно засновником соціології як науки про суспільство вважають французького мислителя 30-40 рр. XIX ст. - О. Конта [2, С. 10-16; 3, С. 21-23; 4, С. 7-12; 5, С. 96-100; 6, С. 26-30; 7, С. 30-36; 8, С. 9-11; 9, С. 43-54].

Розглядаючи соціологічне вчення О. Конта, ставимо йому в заслугу перехід від індивідів до вивчення соціальних утворень, серед яких сім'я, класи, держава, звернення до виявлення ролі солідарності та суспільного розподілу праці і водночас критикуємо позитивізм як спробу відірвати соціологію від філософії, позбавити її теоретичних узагальнень та перетворити в сукупність фактів, емпіричних даних тощо.

І все ж таки треба віддати належне О. Конту як мислителю, що саме з нього почався класичний період в розвитку соціології (від поч. XIX до кінця XIX - поч. XX ст.) [2, С. 10-16; 5, С. 100-110; 6, С. 28-34; 7, С. 36-40; 9, С. 54-63].

Переходячи до вивчення третього питання, залучаємо до розгляду органістську теорію суспільства Г. Спенсера (Англія) [5, С. 102-109; 7, С. 36-40; 9, С. 54-63], соціологію К. Маркса (Німеччина) з головною ідеєю про економічні детермінанти суспільного життя [5, С. 111-118; 7, С. 50-70].

Доцільно також залучити до аналізу "розуміючу" соціологію та теорію соціальної дії Макса Вебера (Німеччина) [7, С. 43-50; 9, С. 73-87], концепцію соціологічного реалізму Е. Дюркгейма (Франція) [7, С. 40-43; 9, С. 63-68], погляди соціального дарвінізму Л. Гумпловича (Польща, Австрія) та ін., які також потребують вірної оцінки [2, С. 10-16; 6, С. 30-33; 8, С. 10-13].

Далі узагальнюємо позитивні риси щодо класичного періоду соціології:

- звернення до проблематики людини, акцентування уваги на дослідженні вчинків, мотивів, дій особистості; особливо це стосується М. Вебера, що розробив гуманістичну соціологію, в центрі якої стоїть людина, її діяльність і творчість;

- орієнтація на науку, прагнення до об'єктивного змісту соціологічного знання при опорі на емпіричний досвідний матеріал.

Розібратися у четвертому питанні можна, звернувшись до сучасного (тобто академічного) етапу в розвитку соціології - від поч. XX ст. до сьогодення. Треба мати на увазі наявність в її змісті різноманітних та дуже суперечливих теорій, шкіл і течій, автори яких висунули багато глибоких і оригінальних думок, зберігаючи свою цінність і у наш час. Предметом цього спря-

мованого вивчення може стати перш за все неопозитивізм П. Лазарсфельда (США), теорія "еліт" Г. Моска і В. Парето (Італія), структурно-функціональний аналіз Т. Парсонса і Р. Мертона (США), конфліктологія Р. Дарендорфа (Німеччина), символічний інтеракціонізм Дж. Міда (США) [2, С. 16-22; 5, С. 125-149; 6, С. 55-65; 7, С. 115-131; 8, С. 14-20; 9, С. 87-101].

Доповіді.

1. Соціологічна концепція О. Конта.
2. Розвиток позитивістських ідей в концепції Г. Спенсера.
3. Внесок в соціологію К. Маркса.
4. Раціональна соціологія М. Вебера.
5. Вчення про метод в соціології Е. Дюркгейма.
6. Соціологічні погляди П. Сорокіна.
7. Конфліктологія Р. Дарендорфа.
8. Структурно-функціональний аналіз Т. Парсонса.

Задачі.

1. Чому соціологія як автономна наука про суспільство виникла на поч. XIX ст., хоч народилася ще в античні часи? Аргументуйте.

2. Як Ви вважаєте, чому саме О. Конт з'явився засновником соціології як автономної науки? Обґрунтуйте свою точку зору.

3. Спробуйте узагальнити основні риси різних соціологічних вчень класичного періоду (XIX - поч. XX ст.).

4. Які, на Вашу думку, соціологічні ідеї К. Маркса не втратили своєї цінності у наш час? Аргументуйте свою думку.

5. Покажіть, які соціальні зміни у розвитку суспільства знайшли специфічне відображення у соціології XX ст. і що саме поєднує різноманітні соціологічні теорії цього часу. Обґрунтуйте.

Література.

1. История политических и правовых учений: Учебник. - М., 1991.
2. Основы социологии: Хрестоматия. Уч. пособие. - Харьков, 1997. - С. 10-12.
3. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология: Курс лекций. - М., 2001.
4. Ручка А.О., Тангер В.В. Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995.
5. Социология: Учебное пособие / Под общей ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. Изд. 2-е, - Харьков, 1997.
6. Соціологія: Посібник / За ред. проф. Городяненка В.Г. - Київ, 1999.

7. Социология: Учебник / Под ред. проф. В.Н. Лавриненко. 2-е изд. - М., 2001.
8. Тощенко Ж.Т. Социология: Учебник, 2-е изд. - М., 1999.
9. Социология для технических вузов / Под научной ред. проф. С.Н. Яременко. - Ростов н/Д, 2001 - С. 112-122.

ТЕМА 3. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

Головна ідея. Українська соціологічна думка як специфічне відображення особливостей історичного розвитку українського суспільства.

Мета вивчення теми. Засвоїти наукову та історичну специфіку виникнення і розвитку української соціології, одержати уявлення про її течії та школи, дати їм належну оцінку в світі значення для сьогодення.

Базові поняття: суспільство, держава, природне право, соціальна філософія, генетична соціологія, соціологія державотворення, політична соціологія, суспільний договір.

Питання до обговорення.

1. Теоретичні витоки виникнення української соціології:
  - зародження соціальної думки в Київській Русі. Розвиток її в Україні в XVI - XVII ст.;
  - соціально-політична думка Києво-Могилянської академії;
  - соціально-філософські погляди Г. Сковороди. просвітницькі ідеї XVIII ст. про суспільство і державу (Яків Козельський, В. Капніст, Вас. Каразін та ін.).
2. Головні проблеми та ідеї суспільно-політичної думки України в XIX - на поч. XX ст.:
  - Кирило-Мефодіївське товариство про державно-політичний устрій;
  - ліберально-демократичний напрямок суспільно-політичної думки (М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов та ін.);
  - революційно-демократичний напрямок соціальної думки (С. Подолінський, Т. Шевченко, І Франко, Л. Українка та ін.);
  - генетична соціологія М. Грушевського;
  - соціологія державотворення Вяч. Липинського, Богдана Кістяківського.
3. Розвиток вітчизняної соціології у XX ст.. Соціологія радянського періоду та її криза.
4. Основні проблеми сучасної української соціології.

У першому питанні зверніться до вивчення теоретичних витоків української соціології. Сюди належить перш за все оригінальна християнська література про суспільство IX - XII ст. у Київській Русі: "повчання", проповіді, життя святих, літописи. Вона була породжена формуванням феодального суспільства і інтересом до суспільства, політики, релігії, моралі та інших суспільних процесів (В. Мономах, Д. Галицький, Літописець Нестор та ін.).

Подальшим кроком у розвитку соціальної думки був період XVI - XVII ст., зумовлений економічним розвитком та визвольним рухом українсь-

кого народу. Це знайшло своє специфічне відображення у концепціях мислителів того часу: Ст. Оріховський-Роксолан (сер. XVI) - ідеї природного права, суспільного договору; Іван Вишенський (к. XVI - поч. XVII ст.). Вважають, що українська соціологічна думка як особливо соціально вагома починається з 80-х років XIX ст. завдяки працям діячів Женевського гуртка. До нього належали Сергій Подолінський [11, С. 156-157; 15, С. 48-49], М. Драгоманов - піонер української соціології [10, С. 88-93; 11, С. 154-156; 15, С. 49-50] та ін.

Уявлення про українську соціологію поглиблює знайомство з соціальними ідеями діячів Києво-Могилянської академії (Стефан Яворський, Петро Могила, Феофан Прокопович та ін.) [5; 11, С. 137-177; 12].

Потребують уваги до себе соціально-філософські погляди Г. Сковороди про людину, права людини на щастя і волю, рівність між людьми, ideale суспільство, шлях до якого він вбачав в самовихованні на основі праці [5; 7].

Доцільно розібратися також в концепціях природного права і суспільного договору просвітників Я. Козельського, В. Капніста, Вас. Каразіна та ін. [2; 3, С. 496-499; 10, С. 87-108; 12; 15].

Заслужують уважного вивчення соціологічні ідеї М. Ковалевського [9, С. 44-45], Богдана Кістяківського [10, С. 99-104; 11, С. 172; 15, С. 54].

У другому питанні зосереджуємось на ідеях та проблемах суспільно-політичної думки України в XIX - на поч. XX ст.. Треба звернутися до діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, діячі якого (М. Костомаров, Микола Гулак, Вас. Білозерський та ін.) зробили вагомий внесок у розробку ідей про державно-політичний устрій України.

Треба мати на увазі оформлення в суспільно-політичній думці двох альтернативних напрямків: ліберально-демократичного та революційно-демократичного.

Далі встановлюємо, що ліберально-демократичні ідеї одержали свій вираз у політичній соціології М. Драгоманова - піонера української соціології, у соціальних концепціях В. Антоновича, М. Костомарова, П. Куліша та ін. Вони пропонували повільні реформаторські шляхи у боротьбі за національне і соціальне звільнення України [10, С. 88-108; 11, С. 170-174; 12].

Навпаки, концепції українських мислителів революційно-демократичного напрямку С. Подолінського [8; 11, С. 175-177], М. Гулака, Ал. Навроцького, визвольні ідеї Т.Г. Шевченка, І Франка орієнтували громадську думку на впровадження більш рішучих радикальних дій революційним шляхом [2; 4, С. 3-59; 12; 15].

Треба також засвоїти суть соціології державотворення Вяч. Липинського, основні ідеї соціальної науки Бог. Кістяківського. Заслужують уваги і проблеми політичної теоретичної соціології Максима Ковалівського, зокрема реформування держави, громадського права, верховної влади, суверенітету та

ін. [16; С. 52-64; 13, С. 88-89].

У третьому питанні розглядаємо новий етап розвитку української соціології, пов'язаний з розвитком національно-визвольного руху, переходом його від стадії культурного українофільства у стадію активної боротьби за створення суверенної соборної української держави. Тому головними у працях вчених і політичних діячів цього періоду є проблеми держави, ідеї її соборності та суверенності. Їх активно розробляли Володимир Винниченко, Михайло Грушевський, Роман Роздольський, Павел Христюк, Юрій Коцюбинський та ін. [10, С. 85-108; 11, С. 175-177, 191-193; 1; С. 190-201; 2; 4, С. 3-59; 7, С. 183-235].

Особливого аналізу потребують деформації у розвитку соціології в радянський період та її криза [13; С. 88-89; 14, С. 77; 15, С. 46-71].

Зверніть увагу на зміст та ідеї сучасних українських соціологів. В. Андрущенко, Вал. Ворона, Волод. Волович, Май Панчук, В. Пазенок, І. Курас та ін. досліджують проблеми соборності та державності, розробляють моделі державного устрою у вигляді унітарної децентралізованої держави з широкими правами регіонів, розвиненим місцевим самоврядуванням. Засвоїти основні напрямки розвитку соціології у сучасній Україні можна, спираючись на додаткову літературу, статті деяких авторів [1; С. 190-201; 13; 14; 15].

Доповіді.

1. Особливості розвитку української соціології у XIX- на поч. XX ст.
2. Генетична соціологія М. Грушевського.
3. Соціологічні погляди М. Драгоманова.
4. Причини занепаду соціології в УРСР.
5. Основні напрямки та ідеї сучасної української соціології.

Задачі.

1. Покажіть різницю між ідеями ліберально-демократичного і революційно-демократичного напрямків в українській соціології.
2. Знайдіть зв'язок української соціології з особливостями розвитку соціально-політичного, духовного життя України на різних історичних етапах.
3. Висловіть свою думку щодо питання про неминущу цінність соціологічних ідей Грушевського і М. Драгоманова для сучасності.
4. Обміркуйте значення соціологічних ідей Г. Сковороди у світлі сьогодні.

5. Виявіть причини занепаду соціології в УРСР. Аргументуйте свою точку зору.

Література.

1. Ворона Валерий. Становление социологической науки и формирование гражданского общества в Украине // Философская и социологическая мысль. - 1996, № 56. - С. 190-201.
2. Захарченко М.В., Погорілий В.І. Історія соціології. - К., 1993.
3. История политических и правовых учений. - М., 1989. - С. 496-499.
4. Копиленко О.Л. "Українська ідея" М. Грушевського: Історія і сучасність. - К., 1991. - С. 3-59.
5. Огородник І.В., Русін М.Ю. Українська філософія в іменах. - К., 1997.
6. О развитии социологической науки в Украине. Указ Президента от 25 апреля 2001 // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2001, №2. - С. 5-7.
7. Петров Виктор "Личность Сквороди". // Философская и социологическая мысль. - 1995, №1-2, С. 170-178; № 3-4, С. 169-189; № 5-6. - С. 183-235.
8. Погорілий О. Соціологічна думка ХХ століття. - К., 1996.
9. Радугін А.А., Радугін К.А. Соціологія. - М., 2001. - С. 44-45.
10. Ручка А.О., Танчер В.В. Курс історії теоретичної соціології. - К., 1995. - С. 87-108.
11. Соціологія. За ред. Андрушенка В.П. та ін. Київ-Харків, 1998. - С. 136-177.
12. Соціологічна думка в Україні. - К., 1996.
13. Степаненко Віктор. Українська соціологія в пошуках себе. // Філософська і соціологічна думка. - 1993, № 11-12. - С. 88-89.
14. Танчер Віктор. Українська соціологія сьогодні - нелегкий шлях до теорії // Філософська і соціологічна думка. - 1993, № 11-12. - С. 77.
15. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Вип. 2. - Львів, 1996. - С. 46-71.
16. Чижевский Д.И. Липинский Вячеслав как философ истории. // Философская и социологическая мысль, 1991, №10. - С. 52-64.

ТЕМА 4. СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

Головна ідея. Суспільство - не сума індивідів, а система, елементами якої є люди, соціально організовані. Систему, якість суспільства утворюють відносини між людьми, які мають надіндивідуальний колективний характер.

Мета вивчення теми. Розібратися в сутності системного підходу до суспільства, засвоїти специфіку соціальних систем на відміну від усіх інших, навчитися застосовувати системний підхід до визначення явищ виробничої, політичної, соціальної, духовної сфер життя.

Базові поняття: суспільство, соціальна система, соціальна структура, соціальні відносини, системна якість, культура, індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство, глобалізм.

Питання до обговорення.

1. Різноманіття трактовок і підходів до вивчення поняття "суспільство".
2. Поняття суспільства, головні ознаки суспільства. Історичні типи суспільства.
3. Сутність системного підходу до суспільства. Специфіка соціальних систем та їх типи.
4. Суспільство як система. Структура суспільства як системи. Соціальні дії, взаємодії, соціальні взаємозв'язки, відносини як системоутворюючі ознаки.
5. Культура як консолідуючий фактор життя суспільства.

Розпочати вивчення теми доцільно з короткого екскурсу в історію соціологічної думки, звернувши особливу увагу на соціальні вчення тих мислителів, які зробили суттєвий внесок в розробку уявлень про суспільство:

- в античному світі - Платон, Аристотель;
  - в соціально-філософській думці нового часу (17-18 ст.) - Т. Гоббс, Ж.Ж. Руссо, Г.В.Ф. Гегель;
  - системно-механістичні та системно-органістичні теорії поч. ХІХ ст. - О. Конт, Г. Спенсер, др. пол. ХІХ ст. - Е. Дюргейм, В. Парето та ін..
- Виділіть характерні риси в розумінні суспільства:
- ототожнення суспільства з державою, починаючи з античних часів до кінця 18 ст.;
  - розмежування суспільства як сфери приватних інтересів і держави як органа влади, починаючи з Г.В.Ф. Гегеля (кінець 18 ст.);
  - виділення колективних уявлень, цілей, інтересів, які консолідують людей в суспільство, починаючи з др. пол. ХІХ ст. по сьогоднішня.
- Особливо відзначте трактовку суспільства в соціологічній концепції К. Маркса, яка здебільшого не втратила свого значення і до наших часів.

При всьому різноманітті підходів і точок зору потрібно відзначити не

спільне, що їх поєднує, а саме акцентування соціальних дій і взаємодій, соціальних зв'язків і відносин між людьми.

Подальший розгляд теми потребує засвоєння поняття суспільства та його характерних ознак. Зверніться до навчальної літератури [1, С. 357-378; 3, С. 50-51; 5, С. 204-225; 6, С. 112-122; 7; 10, С. 183-190; 11; 12].

Розкрийте структуру суспільства, звернувши особливу увагу на соціальні дії, взаємодії, зв'язки та відносини, їх роль в консолідації суспільства як цілого [1, С. 357-381; 3, С. 50-60; 5, С. 213-225; 6, С. 112-117; 7; 8, С. 54-69; 10; 11; 12; 13].

Важливішим для визначення суспільства є питання про його типологію. Адже суспільство взагалі існує тільки в абстракції, яка фіксує найбільш типові, притаманні всякому людському суспільству, а в реальній дійсності суспільство завжди існує у конкретно-історичній формі [1, С. 357-378; 3, С. 50-60; 5, С. 204-225; 6, С. 112-122; 7; 8; 10, С. 5-21; 13].

Поглибити і конкретизувати уявлення про суспільство можна, застосовуючи системний підхід. Перш за все визначимо поняття системи та її характерні риси:

- структурну організованість;
- функціональність;
- інтегративний характер;
- ієрархічність будови.

Далі встановлюємо суть системної якості на відміну суспільства від інших систем. Вона міститься у надіндивідуальному суспільному характері соціальних зв'язків і відносин [4, С. 50-60; Современная западная социология: Словарь. - С. 63, 82-83, 380-383; Краткий словарь по социологии. - М., 1989. - С. 331-332, 400, 408, 433; Социологический справочник. - К., 1990, - С. 118; 7, С. 255-268].

Доцільно розмежувати соціальні та соціентальні системи та зробити класифікацію соціентальних систем, серед яких сім'я, різні об'єднання і колективи, організації, партії, класи, нації, держави, системи держав, суспільство, людство в цілому (див. додаткову літературу).

До аналізу суспільства як системи можна залучити детерміністський (К. Маркс) та функціональний підходи (Г. Спенсер, Т. Парсонс, Р. Мерон). Треба мати на увазі їх відміну та взаємозв'язок [3, С. 52-55].

Завершальне питання теми потребує розгляду культури як соціального феномену, як системоутворюючого фактора у житті суспільства. Треба зосередитись на понятті культури, її змістові та функціях:

- виробництво; - збереження та розповсюдження духовних цінностей [5, С. 490-541; 6, С. 268-299; 11; 12; 13].

Доповіді.

1. Системний аналіз суспільства. Типи соціальних систем.
2. Суспільство як соціальна система.
3. Формування соціальних відносин. Види соціальних відносин.
4. Соціальні дії та взаємодії.
5. Типологія суспільства. Основні типи суспільства.
6. Культура як консолідуючий фактор соціальної системи.

Задачі.

1. Чи можна зрозуміти суспільство як суму індивідів? Обґрунтуйте свою відповідь.

2. Яку роль в організації суспільства як системи виконують соціальні дії, взаємодії, соціальні зв'язки і відносини? Обґрунтуйте.

3. Якщо виходити з того, що системна якість не притаманна жодному елементу системи, то звідки вона виникає? Обґрунтуйте свою точку зору.

4. Чому саме культура консолідує членів суспільства? Аргументуйте.

5. Дайте обґрунтований аналіз елементів, без яких суспільство неможливе.

Література.

1. Кравченко А.И. Социология: Учебное пособие. - М.: Логос, Е.: Деловая книга, 1999. - С. 357-381.
2. Лукашевич Н.П., Туленков Н.В. Социология: Учебное пособие. - К.: МАУП, 1998. - С. 80-100.
3. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология. - М.: Центр, 2001. - С. 50-60.
4. Руткевич М.Н. Материализм и субъективизм в социологии // Социс. - 1999. - №11. - С. 18-27.
5. Социология: Учебное пособие для студентов вузов / Под общей ред. проф. В.П. Андрущенко, проф. М.И. Горлача. - Харьков, 1997. - С. 204-225.
6. Социология для технических вузов / Под научной ред. проф. С.Н. Яременко. - Ростов н/Д.: Феникс, 2001 - С. 112-122.
7. Сухумлинова В. Системы "общество" и "природа": разнообразие, устойчивость, развитие // Общественные науки и современность. - 1994. - №4.
8. Тихонович В. Проблема социальной солидарности в кризисном обществе // Социология: теория, методы, маркетинг. - 1999. - №2. - С. 54-69.
9. Хоманс Джордж і Блау Пітер про механізм соціального обміну // Погорілий. - К.: Либідь, 1996. - С. 155-163.

10. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. Випуск. 3. - Львів: Кальварія, 1996. - С. 5-21.
11. Шилз Э. Общество и общества / Американская социология: Перспективы. Проблемы. Методы. - М.: Прогресс, 1972. - С. 341-359.
12. Щепанский Ян. Элементарные понятия социологии. - М.: Прогресс, 1969. - С. 79-114.
13. Шекин Г.В. Система социологического знания. - К.: МАУП, 1998. - С. 53-54, 58-59, 63-64.

ТЕМА 5. СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ І РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА

Головна ідея. Суспільство є соціальна система, що рухається від нижчого до вищого, від менш досконалої до більш досконалої організації.

Мета вивчення теми. Ознайомитись з типами соціальних змін і процесів, зрозуміти соціальний розвиток як особливий різновид суспільного процесу.

Засвоїти закони динамічних проявів у функціонуванні соціальних систем, спільнот, особистостей з метою збагачення щодо індивідуального внеску в соціальні взаємодії.

Навчитися використовувати набуті теоретичні знання для орієнтації у сучасних умовах соціальної тривоги, нестабільності, непередбаченості, для побудови безпечної соціальної поведінки.

Базові поняття: соціальні зміни, соціальні процеси, соціальний розвиток, соціальний прогрес, критерії соціального прогресу, індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство, комп'ютеризація, інформатизація, глобалізм.

Питання до обговорення.

1. Суспільство як динамічна система, що саморозвивається:
  - соціальні зміни і розвиток, їх рушійні сили і чинники;
  - соціальний прогрес та його критерії;
  - концепції еволюційного і революційного розвитку суспільства.
2. Соціальні конфлікти:
  - причини, функції та суб'єкти конфлікту;
  - шляхи розв'язання;
  - соціальна роль суспільних конфліктів.
3. Розвиток суспільства очима соціологів:
  - традиційне суспільство;
  - теорії індустріального та постіндустріального суспільства;
  - теорії культурно-історичних типів суспільства;
  - глобалістські концепції суспільного життя;
  - теорії інформаційного типу суспільства.

У першому питанні з'ясуйте зміст категорій "соціальна зміна" і "розвиток суспільства". Зверніть особливу увагу на те, що вони не тотожні. По-знайомтеся с різними точками зору щодо рушійних сил суспільного розвитку: екзогенні (зовнішні) та ендогенні (внутрішні), суб'єктивні або об'єктивні чинники, причинообумовленість суспільних процесів або їх випадковість. Треба прийняти до уваги також специфіку соціальних суперечностей, які є головним джерелом розвитку суспільства (зовнішні та внутрішні, основні та

неосновні, антагоністичні та неантагоністичні). Розібратися у цих питаннях допоможе рекомендована література [1, С. 153-159; 4, С. 79; 7, С. 15-20].

Вивчати матеріал про соціальний прогрес доцільно розпочати з базової категорії прогрес, потім розглянути її зміст, а також погляди на критерії прогресу. При цьому виходимо з того, що суспільство складається з багатьох якісно різноманітних сфер, явищ, процесів, відносно самостійних, які мають свою специфіку, свої закони розвитку, а тому і свої критерії прогресу. Тому закони прогресивного розвитку індустріального виробництва не можуть бути розповсюджені на духовний розвиток людини. Тут діють свої закони і критерії. Зверніть увагу на суперечливість суспільного прогресу, яка особливо загострилась у сучасну епоху, зокрема між технічним прогресом і духовним розвитком людини. Розкрийте також поняття "модернізація" [2, С. 353-354; 4, С. 80-82; 5, С. 199-203].

Наступний аспект питання вимагає аналізу концепцій еволюційного і революційного розвитку суспільства. Треба зосередитись на тому, що саме розрізняє ці два підходи, доцільно також, з особистої точки зору, з'ясувати, який з підходів найбільш переважний [2, С. 355-357, 375-378; 4, С. 82-84; 7, С. 181].

Друге питання теж має багато аспектів. Спочатку з'ясуємо зміст поняття "соціальний конфлікт", після чого зробимо аналіз причин, суб'єктів, функцій і ролі соціальних конфліктів у суспільстві. У вивченні цих питань допоможе екскурс у погляди на конфлікт К. Маркса, Р. Дарендорфа і Л. Козера [1, С. 221-229; 3, С. 147-155; 4, С. 139-143; 7, С. 315-339].

Такий аспект питання, як динаміка соціального конфлікту, вимагає аналізу стадій і фаз розвитку конфлікту, а також умов і механізму його розв'язання [1, С. 229-230; 4, С. 143-146].

Щодо видів і форм конфлікту, то вони різноманітні. Види - соціальні, політичні, національно-етнічні, економічні, конфесійні тощо; форми - дискусія, масові протести; крайні форми - тероризм і війна. Можливі інші класифікації конфліктів [1, С. 147-149; 6, С. 315-339].

Вивчаючи третє питання, треба подивитись на розвиток суспільства очима соціологів, тобто звернутися до основних соціологічних теорій суспільного розвитку. Серед них: теорії індустріального та постіндустріального суспільства, культурно-історичних типів суспільства, глобалістські концепції, теорії інформаційного типу суспільства. Вивчаючи ці теорії, дайте кожній з них оцінку під кутом зору критеріїв суспільного розвитку. Ідучи таким шляхом, ми дійдемо висновку, що критерій суспільного прогресу не можна виводити з однієї сфери життя: чи то з індустріального виробництва, чи то з культури, чи з комп'ютеризації, інформатизації, що при визначенні критерію суспільного прогресу потрібно брати до уваги всі сфери життя та їх взаємозв'язок, тобто він має поліфункціональний характер [2, С. 353-378; 4, С. 60-

86; 8, С. 348-371, 372-393].

Доповіді.

1. Тенденції розвитку сучасного світу, його протиріччя і труднощі.
2. Теорії індустріального та постіндустріального суспільства.
3. Теорії культурно-історичних типів суспільства.
4. Глобалізація соціальних процесів у сучасному світі: зміст, сутність, чинники.
5. Глобальні проблеми сучасності та шляхи їх розв'язання.
6. Людина у сучасному інформаційному світі.
7. Соціальні конфлікти: сутність, види і форми, шляхи розв'язання.

Задачі.

1. Обґрунтуйте закономірність соціальних змін та визначить специфіку соціальних змін на відміну від інших змін.

2. Проаналізуйте основні протиріччя і труднощі суспільного прогресу в сучасну епоху, їх причини. Наведіть приклади.

3. Визначіть чи був прогрес у розвитку при переході суспільства від традиційного до індустріального і постіндустріального? Обґрунтуйте.

4. Проаналізуйте минуле і сучасне суспільство та спробуйте, спираючись на соціологічні теорії, вказати найбільш вагомні соціальні зміни майбутнього суспільства.

Література.

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. Видання друге, випр. й доповн. - К.: Генеза, 1996. - 368 с.
2. Кравченко А.И. Социология: Учебн. для студ. вузов. - Екатеринбург: Деловая книга, М.: Логос, 1999. - 381 с.
3. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ ст.: Навч. посібник. - К.: Либідь, 1996. - 224 с.
4. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология: Курс лекций. - 3-е изд., перераб. и дополн. - М.: Центр, 2001. - 224 с.
5. Соціологія: Підручник / За заг. ред. проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлача. - Харків-Київ, 1998. - 624 с.
6. Социология: Учебник для вузов/Под ред. проф. В.Н. Лавриненко. - М., 2001
7. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. Вип. 3. - Львів: Кальварія, 1996.
8. Социология для технических вузов / Под научной ред. проф. С.Н. Яременко. - Ростов н/Д.: Феникс, 2001 - С. 112-122.

ТЕМА 6. СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

Головна ідея. Соціальна структура суспільства це є відносно стійка, організована упорядкованість складових елементів: дій, взаємодій, відносин між людьми.

Мета вивчення теми. Розібратися в сутності соціальної структури суспільства, а також у тенденціях її розвитку під впливом ринкових реформ, навчитися застосувати набуті знання до аналізу соціальних відносин, соціальної політики з метою створення суспільних відносин у виробничому колективі, в суспільстві в цілому.

Базові поняття: соціальна структура, соціальна стратифікація, соціальний статус, соціальна роль, соціальний престиж, соціальна нерівність, клас, страта, соціальна мобільність, соціальна політика, соціальна справедливість, соціальні гарантії, маргіналізація.

Питання до обговорення.

1. Поняття соціальної структури суспільства, її основні елементи.
2. Соціальні спільноти як суб'єкти соціальної взаємодії.
3. Поняття соціально-класової структури, вчення про класи.
4. Соціальна стратифікація і соціальна мобільність.
5. Соціальна структура сучасного українського суспільства. Основні напрями соціальної політики української держави.

Соціальна структура суспільства, її динаміка - ключова проблема соціології, її аналіз передбачає виявлення найважливіших елементів соціальної структури, ознаки, тенденції та перспективи розвитку.

Розглядаючи перше питання, необхідно мати на увазі, що поняття "соціальна структура суспільства" у науковій літературі розглядається в різних аспектах (у широкому та вузькому значенні). Тут мається на увазі аналіз різних видів соціальних спільнот, об'єктивних умов поділу людей на різні соціальні спільноти [1, С. 234-247; 2, С. 182-206; 3, С. 64-66; 6, С. 87-93; 7, С. 132-149; 8, С. 230-255].

У другому питанні характеризуються основні типи соціальних спільнот: етнічних, демографічних, територіальних, політичних, професійних, виробничих та ін. [1, С. 257-270; 2, С. 207-233; 3, С. 106-116; 5, С. 166-185; 6, С. 109-116; 7, С. 132-142; 8, С. 182-195, 198-223].

Основу соціально-класової структури складають класи, тому третє питання являє собою особливий інтерес. Необхідно дати характеристику найважливіших ознак класу (первинних і вторинних), соціально-класових інтересів і потреб [1, С. 246-247; 2, С. 207-220; 3, С. 79-81].

Четверте питання присвячене проблемі соціології стратифікації, яке є

центральною темою соціології і пояснює причини, критерії та види соціальної нерівності [2, С. 233-254; 6, С. 116-121; 8, С. 230-255].

Вивчаючи проблему соціальної стратифікації, необхідно пам'ятати, що складовою стратифікації є теорії соціального статусу. Теорія соціальної стратифікації вказує на поділ суспільства на соціальні верстви, групи. Вона служить основою розвитку теорії соціальної мобільності, що дозволяє судити про ступінь відкритості суспільства та його демократичності [1, С. 247-296; 2, С. 213-217; 3, С. 84-85; 6, С. 116-121; 7, С. 145-147; 8, С. 230-255].

П'яте питання аналізує зміни, які відбулися у соціальній структурі сучасного українського суспільства і яку воно має стратифікаційну систему [1, С. 242-247; 8, С. 247-255; 9, С. 181-186].

Під впливом ринкових перетворень народжуються соціально-класові шари підприємців, менеджерів, фермерів. Трансформуються, поглиблюється соціальна диференціація [6, С. 109-120; 7, С. 132-149; 8, С. 230-255; 9, С. 166-186].

Доповіді.

1. Класовий та стратифікаційний підходи до соціальної структури суспільства.
2. Теорія стратифікації Макса Вебера.
3. Концепція соціальної стратифікації П. Сорокіна.
4. Сучасні форми соціальної нерівності.
5. Соціальний престиж.
6. Динаміка соціальної структури українського суспільства в умовах ринкових реформ.

Задачі.

1. Чому, на Ваш погляд, доцільно розмежувати класовий та стратифікаційний підходи до соціальної структури суспільства? Обґрунтуйте відповідь.
2. Переконайте, показавши співвідношення понять "соціальний статус", "соціальна роль", "соціальний престиж".
3. Як Ви вважаєте, чому в суспільстві існує соціальна нерівність і як Ви розумієте соціальну справедливість? Аргументуйте.
4. Доведіть: існування в суспільстві соціальної нерівності - явище позитивне чи негативне і чому?

Література.

1. Соціологія: Підручник / За заг. ред проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлача. - Харків-Київ, 1998. - 624 с.
2. Кравченко А.И. Социология: Учебн. для студ. вузов. - Екатеринбург: Деловая книга, М.: Логос, 1999. - 381 с.
3. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология: Курс лекций. - 3-е изд., перераб. и дополн. - М.: Центр, 2001. - 224 с.
4. Сычова В.С. Определение и измерение бедности: история вопроса // Социс. - 1996. - №3.
5. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. - М., 1992. - С. 302-308.
6. Соціологія: Посібник / За ред проф. Городяника В.Г. - Ктїв: Академія, 1999.
7. Социология: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.Н. Лавриненко. - 2-е изд. - М.: Юнити, 2001.
8. Социология для технических вузов: Учебное пособие для студентов / под научной ред. проф. С.Н. Яременко. - Ростов н/Д.: Феникс, 2001.
9. Тощенко Ж.Т. Социология: Учебное пособие для студентов вузов. - Изд. 2-е. - М.: Прометей, Юрайт, 1999.

ТЕМА 7. НАЦІОНАЛЬНО-ЕТНІЧНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

Головна ідея. Національно-етнічна структура суспільства як історично складена стійка сукупність людей на базі спільності культури, психічного складу, а також самосвідомості.

Мета вивчення теми. Засвоїти сутність національно-етнічної структури суспільства, національних відносин в Україні, роль національної самосвідомості в житті та розвитку суспільства, здобути практичні знання щодо вірної орієнтації в національно-етнічних стосунках та відносинах.

Базові поняття: етнос, нація, національна група, національність, діаспора, національна самосвідомість, національні відносини, міжнаціональні конфлікти, поліетнічність, етнічна спільність, етносоціологія, націоналізм.

Питання до обговорення.

1. Суть етнічних спільнот, умови формування, ознаки.
2. Національна самосвідомість, її риси та фактори розвитку.
3. Міжнаціональні конфлікти: генеза та шляхи вирішення.
4. Національні відносини в Україні та перспективи їх розвитку.

Необхідно враховувати, що тема логічно продовжує наступну, тому що етнічні спільноти є елемент соціальної структури суспільства.

У першому питанні ми виявляємо поняття "етнічна спільнота", її різновиди (народність, нація, національна група та ін.), ознаки, які їх характеризують. Важливо також зупинитись на поняттях "національність" і "діаспора" [16, С. 54-58; 11, С. 310-319; 15, С. 52-65; 10, С. 245-252; 7, С. 174-176].

Аналізуючи друге питання, потрібно виділити типові риси, які характеризують національну самосвідомість. Показати, що вона виявляється як на рівні масової буденної свідомості, так і на теоретичному рівні, розкрити фактори росту національної самосвідомості. На прикладі українського суспільства треба показати процес зростання національної самосвідомості з середини 80-х рр. ХХ сторіччя [14, С. 67-74; 11, С. 329-331].

З особливою серйозністю потрібно розглянути третє питання, оскільки міжнаціональні конфлікти є дуже складна проблема. Вони виникають практично в кожному регіоні світу, навіть і в традиційних демократичних країнах. Важливо проаналізувати причини виникнення цих конфліктів, обґрунтувати шляхи їх вирішення [9, С. 95-114; 11, С. 328-329].

Важливим для розуміння всієї теми є аналіз четвертого питання про стан національних відносин в Україні та перспектив їх розвитку. При цьому доцільно звернути увагу на поліетнічність нашої держави [11, С. 319-328; 15, С. 70-74].

Доповіді.

1. Нації і націоналізм.
2. Національні рухи в сучасному світі.
3. Національна самосвідомість як об'єкт дослідження.
4. Розвиток національних відносин в Україні.
5. Створення сучасної держави в Україні і розвиток національної культури.

Задачі.

1. Як Ви вважаєте, чи існує різниця між національною свідомістю і націоналізмом? Аргументуйте.
2. Чому національна ідея не стає в українському суспільстві консолідуючим фактором? Обґрунтуйте.
3. Чому виникають у суспільстві міжнаціональні конфлікти? Проаналізуйте.

Література.

1. Балушок В. Этническое и национальное: динамика взаимодействия // Социология: теория, методы, маркетинг. - 1999. - №1. - С. 93-107.
2. Геллнер Э. Нация и национализм // Вопросы философии. - 1989. - №7.
3. Дробижева Л.М. Этнические конфликты // Полис. - 1994. - №2.
4. Евтух В. Этносоциология: перспективы применения // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2000. - №2. - С. 20-25.
5. Ленин В.И. О праве наций на самоопределение // Полн. собр. соч. - т.25. - С. 257-263.
6. Минасова К.Р. Двуязычие как способ культурной интеграции этнических меньшинств в многонациональном обществе // Социс. 2002. - №8. - С. 49-56.
7. Мороз О. Диаспора и ее видение Украины // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2000. - №4. - С. 174-176.
8. Руткевич М.Н. Теория нации: философские аспекты // Вопросы философии. - 1999. - №5.
9. Ружица Чичак-Чанд. Мусульманские (иммигрантские) меньшинства в Европе: социокультурная перспектива // Социс. - 1998. - №1. - С. 95-114.
10. Сорокин П.А. Национальность, национальный вопрос и социальное равенство / Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. - М.: Политиздат, 1992. - С. 245-252.
11. Соціологія / За заг. ред проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлача. - К.: Харків, 1998. - С. 310-331.
12. Тростановский Ж. Иностранцы в Германии: исторический парадокс или

- социально-экономическая реальность // Социология: теория, методы, маркетинг. - 2002. - №3. - С. 172-185.
13. Тишков В. О природе этнических конфликтов // Свободная мысль. - 1993. - №4.
  14. Хотинец В.Ю. О содержании и соотношении понятий "этническая самоидентификация" и "этническое самосознание" // Социс. - 1999. - №9. - С. 67-74.
  15. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. Конспект. Випуск 4. - Львів: Кальварія, 1996. - С. 50-75.
  16. Якуба Е.А. Социология: Учебное пособие для студентов. - Харьков: Константа, 1996. - С. 54-65.

ТЕМА 8. СОЦІОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Головна ідея. Особистість як сукупність соціальних якостей та рис індивіда, суб'єкт і об'єкт суспільних відносин.

Мета вивчення теми. Засвоїти сутність особистості, процесу соціалізації, навчитися усвідомлювати, аналізувати і коректувати як свою індивідуальну поведінку, так і поведінку будь-якої особистості.

Базові поняття: людина, індивід, індивідуальність, особистість, соціальний статус, соціальна роль, соціальний престиж, детермінація, соціалізація, адаптація, соціальна інтеграція, девіантна поведінка, ідентифікація, соціальні норми.

Питання до обговорення.

1. Визначення базових понять: "людина", "індивід", "індивідуальність", "особистість". Характерні риси і структура особистості.
2. Особистість і суспільство:
  - особистість як суб'єкт і об'єкт суспільних відносин;
  - соціальний статус особистості та її соціальна роль;
  - соціалізація: її механізми, основні етапи і фактори.
3. Девіантна поведінка, відчуження і його чинники.

Почніть вивчення першого питання з визначення змісту базових понять: "людина", "індивід", "індивідуальність", "особистість" [1, С. 203-204; 3, С. 105-109; 4, С. 178-179, 271-272; 5, С. 39-42]. При цьому майте на увазі, що особистість, крім соціології, досліджують філософія, психологія, історія тощо. Тому треба зрозуміти специфіку соціологічного підходу до проблеми особистості.

Конкретизувати поняття особистості можна через аналіз її характерних рис (самосвідомість, самодостатність, автономність, ціннісні орієнтації тощо). Зробіть аналіз внутрішньої духовної структури особистості (потреби, інтереси, цінності, мотиви поведінки, цілі, соціальні норми, переконання, світогляд, смаки і звички). При цьому треба не тільки відповісти на питання, що таке, наприклад, потреби, але й знати їх характеристику і уміти класифікувати їх [2, С. 48-50, 64-80; 3, С. 109-111; 4, С. 274-276, 279-281; 5, С. 53-55].

Знайомство з матеріалом другого питання треба почати із з'ясування того, що робить особистість суб'єктом соціальних відносин, а також чому вона є одночасно їх об'єктом [3, С. 107-108; 4, С. 272-274].

Що стосується соціальної типології особистості, то треба охарактеризувати ідеальний, нормативний і реально існуючий типи особистості [1, С. 204-205].

Другий аспект питання вимагає розглянути зміст категорії "соціаль-

ний статус" і його види (прописний і придбаний, природний, професійний, головний та інтегральний), поняття "статусний набір", "соціальна роль" і "ролевий набір" [2, С. 92-104; 3, С. 112-115; 4, С. 276-278].

Розгляд наступного аспекту питання дозволяє зрозуміти обставини, завдяки яким йде формування і розвиток людини як особистості. З'ясуйте зміст поняття "соціалізація". Особливу увагу зверніть на характеристику соціалізації як процесу, її механізми: імітація, ідентифікація, адаптація, інтеріоризація (інтеграція), зробіть аналіз діяльності інститутів соціалізації [1, С. 213-215, 217; 2, С. 111-131; 3, С. 116-121; 4, С. 282-284; 5, С. 56-58].

У третьому питанні ознайомтесь з девіантною поведінкою, з'ясуйте її суть, причини, форми девіацій. Майте на увазі, що це не тільки різноманітні види негативної поведінки, сфера моральних відхилень від норм моралі та права, але взагалі намагання відходу від суспільства за допомогою певних компенсаторних форм [3, С. 120-121].

При вченні відчуження особистості майте на увазі соціологічний зміст цієї категорії, а не філософський або економічний, зробіть аналіз чинників, які призводять до відчуження [1, С. 213-217].

Доповіді.

1. Формування особистості в сім'ї.
2. Ціннісні орієнтації та соціальні настанови особистості.
3. Соціалізація та її роль у становленні суб'єктивності людини.
4. Ресоціалізація особистості у сучасному українському суспільстві.
5. Вимоги сучасного суспільства до особистості.

Задачі.

1. Якщо суспільство формує особистість, то чому в умовах одного і того ж соціального середовища існують якісно різноманітні особистості. Обґрунтуйте.

2. Покажіть індивідуально-природні, індивідуально-особисті та соціально-особисті відмінності між людьми. Наведіть приклади.

3. Чому особистості притаманні різні міри присвоєння (асиміляції) суті суспільних відносин? Обґрунтуйте відповідь.

4. Зіставте і проаналізуйте основні типи взаємовідносин особистості та суспільства в історії людства. Аргументуйте.

Література.

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія: Курс

- лекцій. Видання друге, випр. й доповн. - К.: Генеза, 1996. - 368 с.
2. Кравченко А.И. Социология: Учебник для студентов вузов. - Екатеринбург: Деловая книга, М.: Логос, 1999. - 368 с.
3. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология: Курс лекций. - 3-е изд., перераб. и дополн. - М.: Центр, 2001. - 224 с.
4. Соціологія: Підручник / За заг. ред проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлача. - Харків-Київ, 1996. - 624 с.
5. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. Конспект. Вип. 3. - Львів: Кальварія, 1996.

ТЕМА 9. СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ І ОРГАНІЗАЦІЇ. СІМ'Я ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

Головна ідея. Соціальні інститути як базисні механізми соціального контролю суспільних відносин у всіх сферах життя.

Мета вивчення теми. Засвоїти суть та специфіку соціальних інститутів, їх роль у підтримці стабільності та стійкості суспільства, його розвитку, здобути необхідну інформацію для використання в регулюванні індивідуальної поведінки, міжособлених відносин.

Питання до обговорення.

1. Соціальний інститут: сутність, ознаки, види та функції.
2. Соціальні організації: поняття, основні риси, види.
3. Сім'я як соціальний інститут:
  - сутність, функції та соціальна роль сім'ї;
  - типологія шлюбу;
  - тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні.

У першому питанні необхідно звернути увагу на те, що соціальний інститут є базисний механізм регулювання суспільства, що він виводить нас до розуміння суспільства, його елементів, ознак та стадій еволюції. Треба дати аналіз ознак і функцій соціальних інститутів, класифікувати їх за видами [2, С. 332-337; 3, С. 97-100].

Друге питання розглядає взаємозв'язок понять "соціальні інститути" і "соціальні організації" і підкреслює, що вони тісно пов'язані між собою. Соціальна організація має характерні риси: цільова природа, система соціальних позицій і ролей, організаційний ефект та ін. Слід також зупинитися на суті формальних і неформальних організацій, бюрократії [2, С. 395-398; 3, С. 105-109].

Третє питання доцільно починати з знайомства з соціологією сім'ї, що вивчає формування, розвиток і функціонування сім'ї. Класичним прикладом простого соціального інституту є соціальний інститут сім'ї, який виконує ряд соціальних функцій. Тут велике значення має аналіз ролевих відносин у сім'ї. Доцільно розглянути типологію сім'ї.

Щодо тенденції розвитку сучасної сім'ї в нашій державі, потрібен аналіз демографічної ситуації і демографічної політики в Україні [3, С. 101-104; 4, С. 201-213].

Доповіді.

1. Освіта як соціальний інститут.
2. Соціальні норми та їх роль у суспільстві.

3. Формальні та неформальні організації молоді в Україні.
4. Основні причини кризи сучасної сім'ї.
5. Зміни функції сім'ї у ХХІ ст.

Задачі.

1. Чому в суспільстві існує різноманіття соціальних інститутів? Аргументуйте.

2. Чи існує різниця між соціальним інститутом і організацією? Так чи ні? Обґрунтуйте.

3. Чому інститут сім'ї є базовим у будь-якому суспільстві? Обґрунтуйте свою відповідь.

4. Як Ви вважаєте, чи можливо говорити про кризу сім'ї в сучасному суспільстві? Чому? Обґрунтуйте свою відповідь.

Література.

1. Андрущенко В.П., Горлач М.І. Соціологія. - К.-Х., 1998.
2. Кравченко А.И. Социология: Учебник для студентов вузов. - Екатеринбург: Деловая книга, М.: Логос, 1999. - 368 с.
3. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология: Курс лекций. - М., 1997.
4. Тощенко Ж. Социология: Общий курс. - М., 1999.
5. Сухомлинский В.А. Потребность человека в человеке. - М., 1978.
6. Черниш Н. Социология: Курс лекцій. Конспект. Вип. 4. - Львів, 1996.

ТЕМА 10. СОЦІОЛОГІЯ ПРАЦІ

Головна ідея. Труд як специфічний соціальний інститут і соціальна спільнота.

Мета вивчення теми. Розібратися в суті праці як специфічного соціального відношення і соціальних проблем, які виникають у сфері праці та визначити шляхи їх рішення. Навчитися здобути знання використовувати щодо своєї поведінки, участі у соціальних процесах.

Базові поняття: соціально-трудова відносина, соціально-трудова процеси, соціальні спільноти у сфері праці, соціальні інститути у сфері праці, суб'єкт праці, трудовий колектив, соціальна адаптація.

Питання до обговорення.

1. Праця як сфера діяльності.
2. Мотиви праці. Трудова поведінка як соціальний інститут. Індустріальна соціологія.
3. Соціальні проблеми трудового колективу.

Вивчаючи тему, треба виходити з того, що соціологія праці - це соціологічне знання про різні соціальні спільноти та інститути і пов'язані з ними процеси у сфері праці. Насамперед, з'ясуйте зміст категорії "праця", який охоплює суб'єктів праці, соціальні інститути у сфері праці, соціально-трудова відносина, соціально-трудова процеси, та зіставте його з поняттям "виробництво". Доцільно при цьому мати на увазі, що праця і у матеріальному, і у духовному виробництві має суспільний характер, тобто у сфері праці людина створює не просто речі та ідеї, а суспільні відносина [2, С. 390-402; 3, С. 242-246; 4, С. 220-226; 5, С. 92-107].

У другому питанні логічно подовжити і конкретизувати ідею про працю як соціальний інститут. Це зручно зробити через звернення до розгляду соціологічних теорій мотивації трудової поведінки А. Маслоу (США), Ал. Здравомислова (Україна) та інших. Треба також залучити до аналізу індустріальну соціологію Е. Мейо, Дж. Морено (США) та інших, які намагаються своїми дослідженнями людського фактору тобто поведінки робітників на виробництві зробити працю привабливою і тим самим сприяти росту ефективності праці [2, С. 402-409; 3, С. 246-257; 3, С. 220-240; 5, С.92-107].

Змістом роботи над третім питанням робимо виробничий колектив як соціальний інститут і як соціальну спільноту. Спочатку розглядаємо поняття виробничого колективу, його характерні риси та ознаки, його функції, серед яких як головну виділяємо функцію узгодження інтересів особистості, соціальної групи (виробничого колективу) і суспільства в цілому.

Далі переходимо до аналізу виробничого колективу як соціальної

спільноти, виділяючи при цьому у його структурі ряд соціальних підструктур: професійно-кваліфікаційну, соціально-демографічну, суспільно-управлінську, соціально-психологічну [1, С. 167-189; 2, С. 409-441; 4, С. 226-239].

Доповіді.

1. Праця як специфічний соціальний процес.
2. Соціально-трудова процеси.
3. Трудова поведінка як соціальний інститут.
4. Мотивація трудової поведінки.
5. Соціологія трудового колективу.
6. Соціальні спільноти у сфері праці.
7. Людина як суб'єкт праці. Людський фактор у праці.

Задачі.

1. Як, на Вашу думку, впливають соціальні цінності на формування трудового колективу? Обґрунтуйте.

2. Доведіть, що поведінка суб'єкта праці являється соціальним інститутом.

3. Чи впливає, на Ваш погляд, соціальна адаптація на результат трудової діяльності? Обґрунтуйте.

4. Які мотиви рухають трудову поведінку таких категорій робітників: гармонічні, трудоголики, роботи, шабашники. Проаналізуйте та обґрунтуйте.

Література.

1. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология: Курс лекций. 2-е издание. - М., 2001.
2. Социология: Учебное пособие для студентов вузов / Под общей ред. проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлача. изд-е 2-е, Харків, 1997.
3. Соціологія: Посібник для студентів / За ред. проф. Городяненка В.Г. - Київ, 1999.
4. Социология: Учебник для студентов вузов / Под ред. проф. В.Н. Лавриненко. 2-е изд-е. - М., 2001.
5. Тощенко Ж.Т. Социология: Учебник для студентов вузов. Изд-е 2-е. - М., 1999.

ТЕМА 11. ЕМПІРИЧНІ СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ТЕОРІЯ, ОСНОВНІ МЕТОДИ

Головна ідея. Соціологічні емпіричні дослідження як фактична основа для побудови та розвитку соціологічної теорії, а також доля вивчення і вирішення соціальних проблем суспільства.

Мета вивчення теми. Ознайомитися з основними принципами, методами соціологічних досліджень, навчитися розрізнявати точні та неточні дослідження, здобути навички соціальної діагностики об'єктів, процесів, ситуацій у різних сферах життя, насамперед, у сфері праці для вивчення актуальних проблем їх функціонування і розвитку.

Базові поняття: емпірична соціологія, прикладні дослідження, вибірка, гіпотеза, інструментарій соціологічних досліджень, метод, спостереження, обробка даних, опитування, репрезентативність, респондент, експеримент.

Питання до обговорення.

1. Сутність, функції і завдання соціологічних досліджень.
2. Підготовка та етапи соціологічних досліджень.
3. Проблеми об'єктивності соціологічних досліджень. Класифікація вибірок. Поняття репрезентативності досліджень.
4. Збір соціологічної інформації. Класифікація прийомів та методів та їх технічні особливості.
5. Теоретичне і практичне значення конкретних соціологічних досліджень.

Вивчення теми треба розпочати з вивчення базових понять: емпірична соціологія, прикладні дослідження, звернувши особливу увагу на їх завдання та функції: пізнавальну, управлінницьку [5, С. 340-344; 6, С. 393-397; 7, С. 29-76], а також різновиди: розвідувальне, описувальне, зондажне, експериментальне, аналітичне та інші [1, С. 103-129; 3, С. 649-656; 4, С. 285-296].

У другому питанні розглядаємо основні принципи технології, тобто методики підготовки соціологічного дослідження. Мова йде насамперед про розробку програми дослідження. Програма - це теоретичне обґрунтування методологічних підходів і методичних прийомів вивчення конкретного явища чи процесу. Програма складається з трьох розділів (методологічного, методичного і організаційного) та відображає всі етапи праці соціолога. Досить вичерпний аналіз підготовки і проведення соціологічного дослідження міститься в посібнику Кравченко А.І. [1, С. 103-151]. Дивись також інші джерела [2, С. 190-196; 3, С. 657-670; 4, С. 296-305; 5, С. 345-349; 6, С. 397-408; 7, С. 69-89].

Методичний розділ програми містить у собі:

- a) формулювання соціальної проблеми, проблемної ситуації;

- б) визначення об'єкта і предмета дослідження;
- в) визначення мети і завдань дослідження;
- г) логічний аналіз основних понять;
- д) висування робітничих гіпотез.

Методична тобто процедурна частина програми дослідження - це:

- а) визначення об'єкту дослідження;
- б) характеристика методів збору первісної інформації;
- в) послідовність вживання інструментарію для її збору;
- г) логічну схему (або програму) обробки зібраних даних на ЕВМ.

Третє питання потребує вивчення соціологічних методів збору інформації, які багатоманітні. Зверніть увагу на те, що кожний метод має свій певний зміст, певні вимоги і робить певний внесок у процес вивчення тих чи інших соціальних проблем та визначення найбільш оптимальних шляхів їх вирішення. До дуже поширених методів належать анкетування, інтерв'ювання, спостереження, експеримент, контент-аналіз, тестування, біографічний, ділова гра. З цих питань існує численна література [1, С. 120-138; 2, С. 196-203; 3, С. 670-677; 4, С. 316-349; 5, С. 355-384; 6, С. 409-415; 7, С. 80-87].

Розглядаючи методи соціологічного дослідження, зверніть особливу увагу на вживання вибіркового методу. Він вживається, коли об'єкти дослідження охоплюють великі групи людей. *Перша умова* вибірки: урахування таких рис соціального об'єкту як освіта, стать, кваліфікація. *Друга умова*: відібрана частина респондентів повинна містити у собі риси цілого, тобто генеральної сукупності. Це - індивіди, групи, виробничі колективи та об'єднання.

Вивчаючи вибіркового методу, треба зосередитись також на питанні про види вибірок (серійна, гніздова, стихійна, цілеспрямована та інші), про достовірність вибірки, її зв'язки з поняттями точність і репрезентативність [1, С. 114-120; 2, С. 196-199; 4, С. 306-316; 5, С. 349-352].

Завершити тему доцільно досить коротким висновком щодо теоретичного і практичного значення емпіричних соціологічних досліджень, що потребує оцінки через призму головної ідеї даної теми [3, С. 649-657; 4, С. 285-295; 5, С. 340-343; 6, С. 393-396].

Доповіді.

1. Структура соціологічного дослідження.
2. Програма і техніка соціологічного дослідження.
3. Вибірка даних та їх інтерпретація.
4. Види і типи соціологічних досліджень.
5. Методи прикладних досліджень.

Задачі.

1. Обґрунтуйте значення досліджень в житті та розвитку сучасного суспільства.

2. Чому анкетування є одним з найпоширеніших видів соціологічного опитування? Свою відповідь обґрунтуйте.

3. Як Ви розумієте репрезентативність вибіркової сукупності, а також критерії якості та надійності вибірки? Обґрунтуйте.

4. Який метод, на Ваш погляд, є найбільш коректним і чому? Аргументуйте свій вибір.

Література.

1. Кравченко А.И. Социология: Учебник для студентов вузов. - М.: Логос, 2002.
2. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология: Курс лекций. - М.: Центр, 2001. - 224 с.
3. Социология: Учебное пособие для студентов вузов / Под общей ред. проф. В.П. Андрущенко, проф. Н.И. Горлача. Изд-е 2-е. - Харьков, 1997.
4. Социология: Посібник для студентів / За ред. проф. Городяненка В.Г. - Київ: Академія, 1999.
5. Социология: Учебник для студентов вузов. - 2-е изд-е / Под ред. проф. В.Н. Лавриненко. - М.: Юнити, 2001.
6. Социология для технических вузов: Учебное пособие / Под научной ред. проф. С.Н. Яременко. - Ростов н/Д.: Феникс, 2001.
7. Тощенко Ж.Т. Социология: Учебник для студентов вузов. - Изд-е 2-е. - М.: Прометей. Юрайт, 1999.

ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

Підручники та навчальні посібники

1. Социология: Учебник. / Под ред. проф. В.Н. Лавриненко. Изд-е 2-е - М.: Юнити, 2001.
2. Социология для технических вузов. / Под научной ред. проф. С.Н. Яременко. - Ростов н/Д.: Феникс, 2001.
3. Соціологія: Посібник для студентів / За ред. проф. Городяненка В.Г. - Київ: Академія, 1999.
4. Кравченко А.И. Социология: учебник для студентов вузов. - М.: Логос, Е.: Деловая книга, 1999.
5. Тощенко Ж.Т. Социология: Учебное пособие для студентов вузов. - М.: Прометей. Юрайт, 1999.
6. Соціологія: Навч. посібник для студентів / За заг. ред. проф. В.П. Андрущенко, проф. М.І. Горлоча. - К. - Харків, 1998.
7. Кравченко А.И. Социология: Общий курс. Учебное пос. для студентов вузов. - М.: Логос, 2002.
8. Основы социологии: Хрестоматия. Учебное пособие. - Харьков: Прапор, 1997.
9. Захарченко М.В., Погорілий В.І. Історія соціології. - К., 1993.
10. Погорілий О. Соціологічна думка ХХ ст. - К., 1996.
11. Соціологічна думка в Україні. - К., 1996.

Довідники.

1. Краткий словарь по социологии. - М., 1988.
2. Современная западная социология. Словарь. - М., 1990.
3. Социологический справочник. - К., 1990.

Періодичні видання.

1. Філософська і соціологічна думка.
2. Соціологічні дослідження.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО КУРСУ "СОЦІОЛОГІЯ"
(для студентів всіх спеціальностей)

Нонна Іванівна Кравченко
Володимир Петрович Лук'яненко

Підписано до друку
Умов. друк. арк. 3,51
Замовлення № 33-06

Тираж: 300
Формат 70x90/16

АДІ ДонНТУ
84646 м. Горлівка, вул. Кірова, 51